

Régészet és történelem.

Ma az archaeológiának már csak úgy van jelentősége, ha a történeti kutatásokat kiegészíti és olyan adatokat szolgáltat, melyeket a történelem sem nélkülözhet. Történeti kútfőknek azonban csak úgy tekinthetők a régiségek, ha tudjuk az időt, amelyből származnak. De éppen ennek meghatározása nem oly könnyű és olyan probléma, mellyel az archaeológiának első-sorban foglalkoznia kell.

Minden régiségnek tulajdonképen akkor van értéke, ha annak a földnek multjára vet világot, amelyhez tartozik, ahonnan való. Minthogy pedig az archaeologia körébe tartozó emlékek többnyire a földből kerülnek napfényre, amit mindenekelőtt tudnunk kell: a *lelőhely*. Ha ez nem bizonyos, legföljebb a művészi alkotások érdemelnek figyelmet, de a legkisebb cserépnek is megvan a jelentősége, mihelyt tudjuk, hol találták. Ezért múzeumaink is legjobban akkor felelnek meg feladatuknak és akkor tesznek szolgálatot a tudománynak, ha a hazai föld emlékeit gyűjtik, amelyeknek lelőhelyeit és leletkörülményeit pontosan följegyezhetik.

Maga a lelőhely már azért is fontos lehet, mert ha nem is az abszolút, de a relatív időmeghatározáshoz nyújthat támpontot. Persze fel kell tételni, hogy mindazon leletek, melyek egy földrétegben vagy egy sírban feküdtek, egykorúak.

A legismertebb és legklasszikusabb hely, mely a legtanulságosabb ma is, Kisásziában az a domb, ahol Trójának kellett állania. Itt az alsóbb földrétegek emlékei még a praehistorikus-korból származnak, így maga Trója is, melynek maradványait Schliemann alulról számítva a III. rétegben, Dörpfeld a VI. rétegben vélte felismerni. Ezen rétegek emlékei azonban már a sokkal fejlettebb bronzkultúráról tanuskodnak és későbbiek, mint azok, melyek a mélyebben fekvő rétegekben egészen a neolith-korba nyúlnak vissza. A még ennél is régibb, a legrégebb palaeolith-kort már nem is a mai, hanem a régibb diluviális föld rétegében találjuk és ezért tulajdonképen ez a földréteg határozza meg, hogy egy koponya vagy kőfejsze, mely palaeolithnak látszik, valóban a palaeolith-korból származik-e.

De hogy ezen praehistorikus-korok milyen régiek voltak, azt leg-föllebb abból következtethetjük, hogy mily sokáig állottak fenn azok a telepek, melyeknek emlékeit az egyes rétegek megőrizték. Maguk az emlékek némák és idejük addig nem is határozható meg, míg olyan jegyek nem

tűnnek fel, melyeket mi megértünk. A trójai-kort csak azért tudták hozzávetőleg megállapítani, mert emlékei között olyanokat találtak, melyek Egyiptomból származtak, ahol akkor az írás már ismeretes volt. Így felhasználhatók időmeghatározáshoz az egyiptomi tárgyak nálunk is, amennyiben olyanok praehistorikus leleteink közé jutottak.

Mínél későbbiek a praehistorikus idők, az egyes korszakok annál rövidebbek lesznek és annál közelebből meghatározható, hogy meddig tartottak. Az évezredek helyett, melyekre a kőkor és még a bronzkor is terjedhetett, a következő vaskor fejlődésében már századokat különböztetünk meg. Most már ismerjük a vaskor eredetét is, mert Görögországban nemsokára megkezdődött a történeti idő, sőt Görögország fénykora is arra az időre esik, amikor a vaskor nálunk még a praehistorikus vagy történelem előtti időt jelenti. Éppúgy egykorú vele Róma történetének az az egész kora, mikor Róma köztársaság volt. Már pedig ekkor a görög és római feljegyzések között olyan adatokat is találhatunk, melyekből ha mást nem, de azt megtudhatjuk, hogy körülbelül milyen népek lakták a Kr. e. évezredben Magyarországot. Másrészt az emlékeink azt mutatják, hogy Görögországban és még inkább Itáliában hasonló emlékek fordulnak elő és mert ezek kora ott ismeretes, a mieink sem származhatnak más időből. Ezért mondhatjuk, hogy a régibb vaskor, az ú. n. hallstatti kor emlékei nálunk a Kr. e. évezred első felébe tartoznak. Még szorosabb kapcsolatot mutat Itáliával később Magyarország. Azok a gallók, kik a Kr. e. V. században betörték Itáliába és Rómát fölgyújtották, mint kelták eljutottak hozzánk is és attól kezdve főleg Magyarország nyugati részében találjuk őket. Amint tehát akkor Itáliában azok az emlékek feltűnnek, melyek mindenütt található, hol a kelták megfordultak, Magyarországon is akkor kezdődött az ú. n. Latène-kor, ahogy a kelta emlékek korát nevezni szoktuk. Ezek között már érmekeket találunk, az ú. n. kelta pénzeket, melyek a görög érmeke durva utánzatai ugyan, de az időt annál közelebből határozzák meg.

A praehistorikus időket nálunk egészen Krisztus születéséig számíthatjuk, amikor Magyarország földjén megkezdődött a római hódítás. Ettől kezdve a római historikusok természetesen Magyarország római provinciáiról is megemlékeznek, de főképp csak az érdeklő őket, ami egyes császárok itteni szereplésével függött össze: azok a háborúk, melyeket kezdetben Augustus és Tiberius viseltek, majd Trajanus hadjáratai a dákok ellen és Marcus Aurelius markomann háborúja.

Magyarország története a római korban vajmi hézagos volna tehát, ha a történetírók följegyzéseivel kellene beérni. De ha nem is pótolják, legalább kiegészítik a feliratos emlékek, melyek a római uralom idejéből ránk maradtak. Ezek annyival értékesebbek, mert egykorú, hiteles feljegyzések és mert az érmekektől eltekintve, helyben készültek. Tulajdonképpen ezeknek köszönhető, hogy most már történeti időről beszélhetünk, mely éppen abban különbözik a praehistorikus időktől, hogy ezekben minden írásos emlék hiányzik és ezért történetről nem igen lehet szó. Sajnos azonban, hogy oly római feliratok, melyek hosszabb szövegből állanak, nálunk legföllebb a katonai diplomák, melyek bronzlapokra vannak írva. A többi felirat bizony legtöbbször rövid és nem is lehetett hosszú, mert kőbe van

vésve és a szűk helyen a legszükségesebb adatokra kellett szorítkozni. Nagyobb baj, hogy az idő nincs következetesen feltüntetve. Azért nem hiányoznak az olyan feliratok sem, melyek évekre pontosan datálhatók. Ilyenek természetesen azok a feliratok, melyekben római császárok vannak említve és amelyek azért is a legjelentékenyebb történeti kútfők, mert oly momentumokról emlékeznek meg, melyek történeti jelentőségük lehettek. Ide tartoznak a mérföldjelző oszlopok feliratai, melyek amellet, hogy a császároknak szóló dedikációk voltak, az utak építésére vagy kijavítására vonatkoztak, ami háborús időkre enged következtetni. Más feliratokban különböző épületekről, vagy ami fontosabb, táborhelyekről lehet szó, amikor különösen a későkori feliratok a császároknak a határvédelem érdekében tett intézkedéseit méltatták. Mindezekben a feliratokban a helytartók is meg lehetnek említve. De azonkívül igen sok oltárkövünk van, melyeket helytartók állítottak, akiknek korát sokszor azért ismerjük, mert másutt is szerepeltek. Az oltárkövek különben is a legpontosabban lehettek datálva, mert ha magasabbrangú tisztviselők vagy katonák állították, a felirat végén a két consul nevét olvashatjuk, akik után a rómaiak az éveket számították. Például egy aquincumi oltáron: *Arriano et Papo consulibus*, ami a Kr. u. 243. évnek felelt meg, amikor L. Annius Arrianus és C. Cervonius Papus voltak a consulok. (CIL, III 10.427.)

A legnagyobb számmal a sírfeliratok fordulnak elő, mert sírköveket már a bennszülöttek is állítottak maguknak, akiket a rómaiak itt találtak. A mai sírkövek felirataitól azonban abban különböznek, hogy hiányzik az évszám, mely az elhunytak elhalálzásának felelt meg. Talán Dunapenteléről ismeretes az egyetlen sírkő, mely a consulok neveivel van datálva. (CIL, III 3335.) Régebben aztán nem is kutatták az időt, hanem megelégedtek azzal, hogy a síremlékek a római uralom idejéből származnak, már pedig ez majdnem 400 évig tartott nálunk, oly hosszú ideig, hogy azalatt különösen a sírköveknek, mint mindennek, bizonyos változáson kellett átmenniök. Ez a változás természetesen nem történt máról holnapra, azért ki sem mutatható rövid időközökre, hanem örülhetünk, ha periodusokat különböztethetünk meg, melyek egy-egy századra vagy legjobb esetben félszázadra terjednek.

A sírkövek bizonyára az első emlékek, melyek nálunk mindjárt a római foglalás után feltűntek. Más feliratos emlék talán nincs is, mely régibb volna. Annál jobban érdekelhet, melyek ezek a legrégebb sírkövek és milyen régiek. Ez a kérdés azért is közelebről érinti a történetet, mert arra a nevezetes időre enged következtetni, amikor a rómaiak megszállották a Dunántúlt. Maga Augustus ugyan azzal dicsekedett, hogy a római birodalom határait egészen a Dunáig kitolta (*protulique fines ad ripam Danuvii*, mondja Augustus a Monumentum Ancyranumban), ami tehát már Kr. születése táján történt volna, de már Mommsennek feltűnt: miért hiányzanak akkor az emlékek Augustus idejéből a Drávától északra? Még neki tehát és utána sokáig nekünk is az volt a meggyőződésünk, hogy az egész Dunántúl csak körülbelül 100 év múlva, Trajanus császár dák hadjárataival kapcsolatban (Kr. u. 101 és 107 között) került római uralom

alá. Az Aquincumi Múzeumba azonban évekkel ezelőtt egy kötöredék került Domitianus császár nevével (CIL, III 14.347²) és már akkor sikerült néhány olyan sírkőre rámutatni, melyek még a Kr. u. I. századból származnak, úgyhogy a rómaiaknak legalább is már Domitianus alatt (81 és 96 között) kellett a Dunántúl ezen legtávolabbi csücskét, hol Aquincum állott, megszállaniok.

Olyan sírkövek, mint azok, melyeken nálunk a *legio II. adiutrix* először feltűnik, másutt is akadtak, hol a légiók az első időkben változtak, mint Carnutumban, vagy ahol az irodalmi kútfők tanúsága szerint csak a legrégebb időben volt légió, mint Poetovióban és ahol az illető légiók sírkövei természetesen nem származhatnak későbbi időből, mint ameddig a rajtuk megemlített légiók azon a helyen tartózkodtak. Így nem volt nehéz felismerni azoknak a sírköveknek sajátosságait, melyek nálunk is az első századba nyúlnak vissza.

A római megszállásnak azonban még előbb kellett megtörténnie, olyan időben, mikor az aquincumi légió megjelenése előtt még csak segédc csapatok táboroztak a Duna jobbpartján. Azok a sírkövek ugyanis, melyeket nálunk egyes segédc csapatok katonái állítottak maguknak, külsőre még egyszerűbbek. A legrégebbek csak egy síma kőlapból állanak, vagy pedig a feliraton kívül legföljebb az elhunyt képmása áll rajtuk, azonkívül egy lovas alakja, mely azt mutatja, hogy az elhunyt egy lovascsapat katonája volt. A felirat kevésbé különbözött, mert ezeken a sírköveken is hiányzik a későbbi időkben szokásos dedikáció: *Dis Manibus*, az elhunyt neve pedig nominativusban áll és a hozzá tartozó állítmány *hic situs est*, amely formula később szintén eltűnt. De a feliratban is feltűnhetik, hogy a betűk jellege sokkal régebb karaktert mutat és hogy az elhunyt katonák neve többször Claudius, amely nevet Claudius császár után, ennek uralkodása alatt (41 és 54 között) vettek föl. Aquincumban ilyen felirat határozottan a CIL, III 15.163. Már akkor tehát itt voltak az illető segédc csapatok és a megszállás, ha nem is történt meg Augustus alatt, Trajanus előtt félszázaddal *előbb* ment végbe, mint ahogy Mommsen gondolta.

Amint így a legrégebb sírkövek idejét meghatározzuk, az többé-kevésbé a későbbi időkre nézve is sikerül és meg tudjuk mondani legalább a századot, melyből a síremlékek származnak. Ilyen szempontból azelőtt a többi régiséget még kevésbé vizsgálták, mint a kőemlékeket. Még a pénzek jöhettek leginkább tekintetbe, ha arról volt szó, hogy a sírok milyen időből származnak. De az érmek legfeljebb azt az időt határozzák meg, amelynél korábban nem kerülhettek a földbe: a »terminus«-t »ante quem«. Hogy későbbben is még sokáig forgalomban lehettek, meglátszik az érmek kopottságán. Ellenben a mindennapi használatra szánt tárgyak nem tarthatták magukat oly sokáig, legkevésbé azok, melyek agyagból készültek és könnyen eltörhettek. Ezért nem lehet nagy különbség azon idő között, melyben készültek és azon idő között, melyben utoljára használatban voltak. Így a kőemlékeken kívül még sok más emlék állhat rendelkezésünkre *abból az időből is*, melyben a rómaiak valahol először megjelentek. És hogy újabban a kutatások ezen a téren nálunk is megindultak, mindig több és több bizonyosságot kapunk arra nézve, hogy a

Dunántúl római megszállása csakugyan még a Kr. utáni I. század közepe táján történt. A legkívánatosabb volna, hogyha ezt a téglákból ki tudnók mutatni, de a legrégebb tégláink, melyek katonai bélyeggel vannak ellátva, már abból az időből valók, midőn a légiónálunk volt. Annyit ezen téglabélyegeg alakjából mégis megállapíthatunk, hogy már a Kr. u. I. századból származhatnak.

Mindenesetre régebbi időkre mennek vissza azok a vörös színű, úgynevezett terrasigillata edények és cserepek, melyek nem készültek ugyan nálunk, de tömegesen előfordulnak mindenütt, ahol a rómaiakat találjuk. Amióta Aquincumban egy nagy fazekastelep ismeretes, hol Kr. u. a II. században készítettek terrasigillata edényeket, látjuk csak, mennyivel különbek azok, melyek még a Kr. u. I. században Délgalliából kerültek hozzánk. És most már azt is megállapíthatjuk, hogy a legrégebb formák és azok a díszítmények, melyek még Claudius korára lehetnek jellemzők, nálunk sem hiányoznak.

Amilyen bizonytalan volt az idő, melyben a rómaiak Pannoniát elfoglalták, éppúgy nehéz meghatározni, mikor szűnt meg a római uralom. Erre vonatkozólag sincsenek kielégítő történeti feljegyzések, hanem legföllebb az emlékekből következtethetünk.

Még nagyobbak a nehézségek az ezután következő népvándorlás korára nézve. Az írásos emlékek ismét eltűnnek. Azok a feliratok is nehezen érthetők, melyek a nagyszentmiklósi kincs egyik-másik darabján előfordulnak. Azonkívül már csak egyes későkori fibulákon láthatunk runa-feliratokat.

Mint a római kor előtt, most is legfeljebb távoli írók emlékeznek meg a népekről, melyek nálunk megfordultak. A sírok és sírmezők, melyek a népvándorlás korából nagy számmal maradtak ránk, oly különbségeket mutatnak ugyan, melyek mindenesetre a népek különböző szokásaival függenek össze, de hogy melyeknek tulajdoníthatók, pl. a germánoknak: csak a külföldi analógiák dönthetik el, hasonlóképen a Keletről ideszakadt húnok, avarok, sőt a magyarok hagyatékát is csak azok a kapcsolatok határozhatják meg, melyek az idevaló leletek és a távol Keleten talált régiségek hasonlóságán alapulnak.

Azok a régiségek, amelyeknek időmeghatározását nagy vonásokban ismertettem, megelőzik azt az időt, amidőn nemzeti történetünk megkezdődött. Magyarország azonban már azelőtt is nagy szerepet játszott és ennek a kornak a története egy része hazai történetünknek. A föld ugyanaz, mely ennek a történetnek színhelye volt és ebből a földből származnak azok a régiségek, melyek ehhez a történethez, mint láttuk, sok kérdésben a legjelentékenyebb kútfőket szolgáltatathatják.

Ha régebben a történelem nem vehette oly hasznát az archaeológiának, mint az ma történik, amikor a magyarok őskorát is éppen az archaeologiai eredmények feldolgozása által sikerült egészen új világításba helyezni: a Régészeti Társulat megalapítása előtt az archaeológiát máris a történeti tudományok között találjuk és azt lehet mondani, hogy már akkor oly élesen érezték a történettudomány és archaeologia közötti kapcsolatot, hogy legjobb történészeinket ott találjuk azok között, kik a Régészeti Társulatot

megalapították. Ma már az archaeológiának hatalmas irodalma van s eredményei olyan korszakok műveltségére vetnek világot, melyről a történettudomány vagy semmit sem tudott, vagy meseszerű hagyományokkal volt kénytelen beérni. Minél jobban fejlődik az archaeologia, annál inkább tágul történeti tudásunk s annál mélyebb bepillantást nyerünk olyan korszakok ismeretébe, amelyek egyébként ismeretlenek maradtak volna számunkra. Ebben a világításban érthetjük meg teljesen az archaeologia tudományos jelentőségét és méltányolhatjuk mindazon törekvéseket, melyek e tudományszak előbbrevitelére hivatottak. Miután a magyar föld tervszerű és rendszeres felkutatása ezidőszert még a jövő feladatai közé tartozik, biztos reményünk lehet arra, hogy leleteink száma szaporodni, archaeologiai irodalmunk bővülni és történeti tudásunk tágulni fog. S mindezeket az archaeológiának köszönhetjük, amely ilyen formán a történeti tudás hatalmas pillérévé lesz.

Dr. Kuzsinszky Bálint.